

ZIYA GÖKALP'TA BÜYÜK ADAM SORUNU

Beğlü EKE

Darülfünunda sosyoloji ve metafizik kürsülerini kurarak, ülkemizde sosyoloji öğretimini ilk başlatan Gökalp, sosyoloji tarihimizde Durkheim sosyolojisinin temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Darülfununda vermiş olduğu ilm-î içtimaî, ilm-î içtima-î siyasî ve ilm-î içtima-î dinî adını taşıyan dersleri o dönem kitap halinde yayınlanmıştır. Bu eserler Türkiye'de ilk sosyoloji ders kitapları olma özelliğini taşımaktadır. Gökalp ilm-î içtima derslerinde sosyolojinin yeni bir bilim olarak kurulabilmesi için diğer bilimlerdeki determinizm ilkesinin bu sahada da geçerli olması şartı yanı sıra konusunun diğer bilimlerin konularından tamamen farklı olması gerektiğini anlatmakta ve sosyal olayları sosyal nitelikte olmayan unsurlarla açıklamaya yönelik Gabriel Tarde'ı eleştirmektedir. Gökalp'a göre determinizm ilkesi sosyoloji âleminde de düne kadar tesadüflere bağlı ve keyfî sanılan değişmelerin aslında sebep-netice düzeni içinde cereyan ettiğini göstermesi bakımından insanları esir değil, aksine hür ve güçlü kılan bir işleyiştir. Sosyal olayların keyfî olarak değiştirileceğinin sanılmasıyla «ne büyük hatalar yapılmış, ne kadar millî felâketlere sebebiyet verilmiş olduğunu tarih bize gösteriyor.»⁽¹⁾ «Bilakis ilm-î içtimâ içtimâî şe'niyetin kanunlarını keşif ve irae ederek tarihî tekâmülümüzü daha basiretle sevk ve idare etmemizi temîn edecektir. Çünkü biz gerek tabîat-ı maddiye-yi, gerek tabîat-ı maneviyeyi ancak kanunlarına tevfiik hareket ederek değiştirebiliriz»⁽²⁾. Bu düşünceyle Gökalp, Durkheim sos-

(1) Gökalp, Ziya, İlm-î içtima Dersleri, Dâr-ül Fünûn-u Osmanî, Dersâadet 1329, s. 8 (Teksir)

(2) Gökalp, Ziya, aynı eser, s. 10

yolojisinin metodunu benimsemiş ve sosyal olayları somut nesnelere tetkik eder gibi inceleyerek sosyal determinizm ağı içinde açıklamaya çalışmıştır. Yalnız şu hususu belirtmek gerekir. Gökalp'ın o dönemlerde Avrupa sosyolojisini de büyük etkisi altında bırakan Durkheim sosyolojisinin metodunu izlemiş olması, kendisini inceleme konularında Durkheim'a bağlanmıştır. Durkheim dünya çapında bir planla Afrika, Asya, Amerika ve Avustralya'nın ilkel kavimlerinin hayatı ve kültürlerini incelerken; Gökalp, Türk toplumu ve kültürü ile ilgili inceleme konularını Durkheim sosyolojisinin temel kavramları ve yöntem kuralları çerçevesinde biçimlendirmeye çalışmıştır. Öyle ki, Gökalp'ın yapmış olduğu incelemelerin biçimini Durkheim sosyolojisinin kavramları ve yöntem kuralları, muhtevasını ise yaşadığı dönemde Türk toplumunun sosyal ve siyasî şartları oluşturmuştur diyebiliriz.

Teorisini soyut sosyoloji ilmi halinde bırakmayarak düşüncelerini Türk sosyal realitesine yön vermede faydalı olabilecek bir sosyal ilimler politikası halinde geliştiren Gökalp, diğer çalışmalarının yanısıra toplumda etkileri görülen büyük adamlar sorunu üzerinde de durmuştur. Gökalp'a göre toplumda biri siyasî, dîni, sosyal ve iktisadî alanlarda; diğeri ise bilmi ve edebiyat alanında yenilik getiren iki tip büyük adamın varlığı söz konusudur.

Gökalp rolleri ile tarihi yoğuran nitelikte gördüğü birinci tip büyük adamlara «Müceddit - Reformateur», kültür alanında yenilik getiren ikinci tip büyük adamlara ise «Mübdi - Inventeur» adını vermektedir. Bu çalışmada ise «Gökalp'da büyük adam sorunu» incelenirken, müceddit ve mübdi karşılığı olarak yenilikçi ve yaratıcı kelimeleri kullanılmaktadır.

Sosyal olayları yaratan ve değiştiren etkenlerin kendilerinden önceki sosyal olaylar olduğu şeklinde ifade edilen sosyal determinizm ilkesi, Gökalp'ın sosyolojik düşüncelerinin temelini oluşturduğuna göre toplumda çeşitli dönemlerde ortaya çıkan ve toplum yapısını fert olarak etkileyen büyük adamlara Gökalp sosyolojisinde rastlamamak gerektiği akla gelebilir. Fakat Gökalp, sosyal olayları kesin bir determinizm akışı içinde açıklarken büyük adam sorununa da yer vermiştir. Bunun nedenini fert ve toplum karşılaştırmasında Gökalp'ın topluma ön-

celik tanınmasına ve ağırlık vermesine karşılık kişiliğe de önem vermesi olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten Gökalp düşünce sisteminde fertçilik ve bencillığe şiddetle karşı çıkarak toplumculuğu ve özellikle dayanışma ilkesi ile temellendirilen toplumculuğu savunmuştur. Gökalp'ın düşündüğü toplumculuk fertçiliğin ortadan kalkmasını arzularken ona ferdiyet kazandırmak üzere ferdin kişiliğini korumak ve teşvik etmek gayesini taşır. Fakat kişiliğin korunmasındaki gaye de yine toplum menfaati içindir. Gökalp bu düşüncelerini özellikle ahlâk hakkındaki yazılarında işlemiştir.

Gerek iktisadî, sosyal, dinî ve siyasî alanlarda; gerekse bilim ve edebiyat alanlarında birtakım sosyal nedenlerin birikimi sonucu ortaya çıkan büyük adamların temel ortak özellikleri topluma yenilik getirmiş olmalarıdır. Ancak ortaya çıkışlarını sağlayan sosyal şartlar birbirinden çok farklıdır. Birinci tip büyük adam, toplumun mekanik dayanışma halinden organik dayanışmaya geçerken meydana gelen buhranlı dönemlerde — ki Gökalp buna milletleşme hali adını veriyor —, ikinci tip büyük adam ise işbölümüne dayanan organik dayanışmanın toplum bünyesine temel biçimini kazandırmış olduğu dönemlerde ortaya çıkmaktadır.

Yaratıcı Büyük Adam ve Ortaya Çıkışı

Toplumda iktisadî, siyasî, dinî ve sosyal hayatta yenileşme hareketlerini başlatan ve geliştiren yenilikçiler (reformistler) Gökalp'a göre oynadıkları roller ile tarihi yoğuran, bir başka ifade ile tarihi yaratan tipte kişilerdir. Bu tip büyük adamlar toplumda bunalımların arttığı, bir kurtarıcıya ihtiyaç duyulduğu anlarda ortaya çıkarlar. Bu ortaya çıkış sürecini Gökalp, «dayanışma, toplumsal bilinç ve toplumsal vicdan» kavramlarına dayanarak açıklamaktadır.

Gökalp'ın düşünce sistemi içinde yenilikçi nitelikteki büyük adamın ortaya çıkışı hakkında birbirini tamamlayan iki değerlendirme yapabiliriz. Birincisi, Gökalp büyük adamın doğuşunu milletleşme olayına bağlamakta ve ikincisi, bunun sonucu olarak büyük adamların varlığını yani ortaya çıkışını zorunlu görmektedir. Bu değerlendirmeleri ayrı ayrı ele alarak inceleyelim.

Durkheim sosyolojisinde, parçalı ya da segmanter toplumlarda «oba, oymak, boy, il» gibi parçaların ve bireylerin arasındaki dayanışmaya mekanik dayanışma adı verilmektedir. (°) İşbölümünün gelişmediği bu toplumlarda ortak duygular, inançlar ve bunun sonucu olarak ortak davranışların meydana getirdiği bir sistem olarak toplumsal bilinç fertleri öylesine sarmıştır ki, ferdi bilinçlerin varlığı söz konusu değildir. Klan adı verilen ilkel toplumda toplumsal bilincin bu derece kuvvetli oluşu nedeniyle fertler arasındaki birlik duygusu tamdır. Bu duygu toplumun unsurlarını bir mekanik işleyiş intizamına kavuşturacak derecede bütünleştiren bir mekanizm yaratır. Bu yüzden birliği sağlayacak, kuracak bir ferde yani büyük adama ihtiyaç hissedilmez. Ancak sosyal gelişim sürecinde toplum yapısı mekanik dayanışmadan, işbölümü temeline dayanan organik dayanışmaya doğru bir değişme gösterdiği zaman mekanik dayanışma parçalanmaya ve bu parçalanma yeni bir biçimde birleştirilmediğinde toplum yapısı tehlikeye girmeye başlar. Zamanla nüfusun artması, köylerin ve şehirlerin kurulması, ulaşımın kolaylaşması gibi nedenlerle yoğunluğun yani belirli bir yerleşme alanındaki fertlerin sayıca artması sonucu bu parçalı (segmanter) yapı arasındaki boşluklar dolmaya başlar. Toplumun yapısının yeni bir dayanışma yani organik dayanışma düzenine dayalı bir biçimde yeniden düzenlenmesi ihtiyacı, bu düzenlenmeyi gerçekleştirecek bir büyük adamın varlığını gerektirir. Bu büyük adam toplumun unsurlarına, yeni bir toplumsal duygu etrafında organik bir bütünlük şuuru duyma imkânını sağlar.

Gökalp siyasî, dinî, sosyal ve iktisadî alanlarda toplum yapısını yeniden düzenleyecek bu yenilikçi tip büyük adamları, toplumda genel bir birlik duygusunun doğuşu nedeniyle toplumsal vicdanın bir ürünü olarak görmektedir. Ve kendi ifadesi ile yenilikçi büyük adamlar «milletin yaratıcı hayali hükmündedir» (3). Gökalp'ın bu ifadesini yine kendi sözleriyle açıklaya-

(°) Durkheim'a göre toplumda fertleri birbirine bağlayan dayanışma genel olarak iki türlü olabilir. Birincisi, İşbölümünün bulunmadığı toplumlara özgü mekanik dayanışma, diğeri ise işbölümünün var olduğu toplumlarda görülen organik dayanışmadır. Burada bir karışıklığı önlemek için şu hususu belirtmek gerekir. Alman sosyologu Tönnies ise, aynı anlamda, fakat kavramların sırasını değiştirerek «organik ve mekanik dayanışma» ifadelerini kullanmaktadır.

(3) Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul 1966, cilt 2, s. 507, (Selçuk Yayınları).

lım: «Büyük adamların yetişmesi için büyük bir millî felâket, yahut muzafferiyetin meydana gelmesi, büyük bir buhranın yahut olayın ortaya çıkması gerekir. Çünkü kavim ancak böyle buhranlı dakikalarda ortak duygulardan ibaret olan kendi varlığını his ve idrak edebilir»⁽⁴⁾. Toplumun buhranlı döneminde kendi varlığını his ve idrak ederek taşıdığı birlik duygusu bilinçli değildir. Bilinçsiz olarak toplumsal vicdanda oluşan birlik duygusu ve isteği, büyük adam adı verilen bireyde bilinçli bir biçim alarak bütün toplumu sarar.

Gökalp'a göre buhranlı dönemlerde toplumun bilinçsiz duygularına önder olan büyük adamların çıkışı bu niteliklerinden dolayı milletleşme, millet olma olayının sembolüdür. Oysa millet birliğini kurma anlamındaki milliyet bilincinin 19. yüzyılın bir özelliği olduğu bilinmektedir. Toplumların mekanik dayanışmadan işbölümüne dayalı organik dayanışma haline geçiş dönemi milletleşme olarak nitelendirme, ilk bakışta 19. yüzyılın özelliği olan bilinçli milletleşme olayının başlangıcını oldukça eski çağlara götürmek anlamına gelmektedir. Gökalp milletleşmeyi bu kadar eski çağlara götürmekle, büyük adamların önderliğindeki bu birlik hareketlerinin aslında bilinçli bir milletleşme olmadığını fakat bilinmeyerek milletleşmeyi hazırladığını ifade etmektedir. Bu gelişimleri 19. yüzyıldaki bilinçli milletleşme hareketlerine zemin hazırlayan bilinçsiz milletleşme olarak görmektedir, diyebiliriz. Gökalp bu düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: «Müceddit millî bir toplanmanın mümessili olduğu halde bu hareketten habersiz kalarak dinî bir hakikatin, insanî bir şefkatin, siyasî bir adaletin veyahut hürriyetin, iktisadî bir ittisa (genişleme), yahut askerî bir cihangirliğin mücahidi sıfatıyla meydana atılır. Nitekim Türk tarihi bunun misâlidir: Bizdeki milliyet cereyanı da Tanzimat, Meşrutiyetçilik, İttihad-î anasır, İttihad-î islâm timsalleri gibi garip istiareler altında tezahür etmiş, müceddit ve kahramanlarımız ellerinde bu sancaklar olduğu halde mücahede meydanına çıkmıştır»⁽⁵⁾. «Meselâ Namık Kemal'de millî vicdan ümmet şuuru ve devlet şuuru görünüşündeydi»⁽⁶⁾.

(4) Gökalp, Ziya, Cemiyette Büyük Adamların Tesiri, İçtimaiyat Mecmuası, cilt 1, sayı 2, 1333 (1917), s. 51.

(5) Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri, İçtimaiyat Dersleri, 1. cilt, Sosyoloji Doktrin ve Kolları, İstanbul 1971, s. 93 (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını).

(6) Gökalp, Ziya, a.g.m., s. 59.

Gökalp'in milliyetçilik özünü bilinçsizce taşıdığını ifade ettiği bu düşünceler, yıkılmakta olan imparatorluğun devamını, dolayısıyla imparatorluğun esas kurucu ögesi olan Türklerin varlığını bilinçsizce korumayı hedef almıştı. Tanzimat ve meşrutiyetçilik hareketleri imparatorluğun karşı karşıya bulunduğu yıkılma tehlikesini önlemek için imparatorluk bünyesini oluşturan müslüman Türk, Arap ve müslüman olmayan unsurlardan önce müslüman olmayanlara ayrılması, o dönemlerin siyasî, iktisadî ve sosyal şartları gereği bu gibi gayretlerin başarısız kalacağına bir delili oldu. Daha sonra, geriye kalan müslüman unsurların, Türkler ve Arapların imparatorluk sınırları içinde kalmalarını sağlamak için ittihad-î islâm (müslüman olan unsurların birliği) Gökalp'in başka bir ifadesiyle islamcılık düşüncesi güç kazandı. Fakat Arapların da imparatorluktan ayrılmaları ile gerçekleşme imkânı bulamayan bu düşünce yerini Türkçülük akımına bıraktı. Artık bütün gayretler imparatorluğun temel kurucu unsuru olan Türklerin bağımsız bir devleti yaşatmalarını sağlamaktı. Gökalp'a göre bütün bu akımlar gayeleri yönünden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, aslında temellerinde bir devlet yaşatma gayreti yönünden bilinçsiz bir milliyetçilik düşüncesini taşımaktadırlar. Bu nedenle imparatorluğun bu dönemlerinde de siyasî, dinî ve sosyal alanlarda beliren ve topluma yenilik getiren kişiler, milletleşme sürecinde ortaya çıktıklarından birer yenilikçi büyük adamdırlar.

Fakat burada bir yanılgıya düşmekten kaçınmalıyız. Şöyle ki, yukarıda sözü geçen akımların hepsi kronolojik bir sıra izleyerek birbiri ardısına ortaya çıkmış değildirler. Bu akımların kronolojik sıra izleyen yönü ortaya çıkışları değil gerçekliklerinin denenmesidir. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşını yaşayan aydınlar ve subaylar, birbirleri ile çelişen ve hepsi de devletin kaderi ile ilgili bu akımlar karşısında bulunuyorlardı. Bu görüşlerin ortaya çıkışı değil denenmesi bir sıra izlemiştir diyebiliriz.

Gökalp'in düşünce sistemi içinde yenilikçi nitelikteki büyük adamın ortaya çıkışı hakkında birbirini tamamlayan iki değerlendirme yapabileceğimizden söz etmiştik.

Birinci değerlendirme Gökalp'in yenilikçi büyük adamın ortaya çıkışını milletleşme sürecine bağlamış olmasıydı. Büyük adam toplumun gelişme şartlarının bir sonucu olarak ortaya

çıkılmaktadır. Toplumun içinde bulunduğu şartlardan bağımsız olarak ortaya çıkan ve toplumu etkileyen yenilikçi bir büyük adamın doğuşu Gökalp'ın sosyal determinizm görüşüne göre mümkün değildir. İkinci değerlendirmemiz ise tamamen birinciye bağlıdır. Büyük adamın çıkışı milletleşme sürecine bağlı olduğuna ve bu süreç de Gökalp için her toplumda zorunlu olarak gerçekleşeceğine göre toplumların tarihinde büyük insanların varlığı kaçınılmazdır. Bu değerlendirmeyi Gökalp'ın düşünce sistemi içinde açıklamaya çalışalım.

Gökalp siyasî zümreleri cemîa (klan), câmîa (feodal beylikler, imparatorluklar) ve cemiyet (millî ve bağımsız siyasî topluluk) olarak üçe ayırmakta ve her toplumun bu safhalardan geçmesini zorunlu görmektedir.

Cemîa yani klan, bir kavmin bağımsız aşiretlerinden herbirine verilen addır. Câmîa yani feodal beylik ve imparatorluk ise, bir klanın çeşitli kavimlere ve dinlere mensup başka klanları idaresi altına alması ile meydana gelen siyasî topluluktur. Cemiyet ise bir câmîanın içindeki çeşitli camialardan dil ve millî kültürü ortak olanların birleşerek ortak vicdana, ortak ülküye sahip bir milliyet halini aldıktan sonra siyasî bağımsızlığa kavuşmaları ile meydana gelen en gelişmiş siyasî topluluktur. Gökalp'a göre, «bir insan için çocukluk ve çiraklık devirlerinden geçmek nasıl mecburî ise, bir kavim için de cemîa ve câmîa stajlarını yapmak öylece zaruridir. Her kavim ancak bu merhalelerden geçtikten sonradır ki, cemiyet ve millet haline gelebilmiştir.»⁽⁷⁾ Câmîa hayatı gerek yöneten gerekse yönetilen kavimler için zararlıdır. Gökalp, buna kendi kavimimizden daha açık bir örnek bulunmaz diyerek şunları söylüyor: «Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu iken, bu câmîanın vücuda getirdiği feodalizm içinde kul durumuna düştüler. Aynı zamanda hayatlarını câmîaya asker ve jandarma vazifelerini ifa etmekle geçirdiklerinden, irfanca ve iktisatça yükselmeğe vakit bulamadılar. Diğer kavimler, Osmanlı câmîasından irfanlı, medeniyetle ve zengin ayrılırken; zavallı Türkler ellerindeki kırık bir kılıçla eski bir sabandan başka bir mirasa nail olamadılar»⁽⁸⁾.

Çağımızda millet olarak adlandırılabilen toplumların bu saf-

(7) Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1970, s. 72 (Millî Eğitim Bakanlığı Yayını).

(8) Gökalp, Ziya, aynı eser, s. 82.

naya Gökalp'in belirtmiş olduğu süreç sonunda ulaşmadıklarını görmekteyiz. Amerika Birleşik Devletleri sınırları içinde birbirinden tamamen farklı dil ve kültüre sahip çeşitli milletlerden gelen insanların oluşturduğu bir millet yaşamaktadır. Bir başka örnek olarak Kanada, Avustralya ve İsviçre'yi gösterebiliriz. Bu toplumların Gökalp'in ifadesiyle en son siyasî zümre olan «cemiyyet» haline gelişleri bir imparatorluk bünyesinin dağılıp parçalanması sonucu olmamıştır. Bu gözlemler bizi Gökalp'in milletleşme sürecinin hatalı bir genelleme olduğu düşüncesine ulaştırabilir. Oysa Gökalp, kavim yani soy ve dil birliğine dayanan sosyal zümrenin bağımsız aşiretlerinin milletleşme sürecini açıklamaktadır. Toplumsal birlik duygusuna önder olan büyük adamların ortaya çıkışlarını sadece kavimlerin milletleşme süreci içinde ele alması nedeniyle bu süreç dışında kalan, fakat önderi olduğu toplumun ya da topluluğun vicdanını temsil eden kişilere büyük adam olgusu içinde yer vermediğini görmekteyiz.

Bir diğer husus da büyük adamın ortaya çıkış süreci içinde bulunduğu durumuyla ilgilidir. Daha önce de açıkladığımız gibi Gökalp'a göre siyasî, dinî, sosyal ve iktisadî alanlarda yenilik getirici nitelikte olan büyük adamlar toplumun buhranlı dönemlerinde, toplumsal vicdanda oluşan bilinçsiz birlik duygusu ve isteğini bilinçli olarak bilen ve bu isteği gerçekleştirmeye çalışan kişilerdir. Ancak şöyle bir soru belirmektedir. Parçalanmış toplum yapısında bir tek birlik duygusundan bahsedemeyiz. Toplumun bütün fertleri farklı hatta bazen birbirine zıt düşen birlik anlayışına sahip olabilirler. Bilindiği gibi, Durkheim sosyolojisine göre bir toplumda mekanik ya da organik dayanışma düzeni olduğu zaman bütün bireyleri saran bir tek birlik duygusundan söz edilebilir. Çünkü mekanik dayanışmada ferdi bilinç toplumsal bilinç içinde erimiştir; organik dayanışmada ise aşırı uzmanlaşma fertleri görevleri nedeniyle birbirinden ayırırken aynı zamanda sıkıca birbirine bağlamıştır. Tıpkı bir insan organizması gibi toplumun da birbirinden tamamiyle farklı fakat görevleri itibarıyla birbirini tamamlayan organları vardır. Ferdler de bunun bilincinde olduklarından toplumda bir işbölümü ahlâkı meydana gelmiştir. Oysa büyük adamın ortaya çıkmasına elverişli toplum yapısı, mekanik dayanışmanın parçalandığı ve organik dayanışma düzenine geçebilme sürecinde buhranlı ve karmaşık durum gösteren bir toplum yapısıdır. Parçalanma toplum yapısını sardığına göre her iki dayanışma halinde varolan

toplumsal vicdan ve tasarımlar için de dağınıklık söz konusudur. Parçalanmadan önceki toplum yapısında tek olan toplumsal vicdan ve tasarımların baskı gücü şimdi çeşitlenmiştir. Ayrıca, farklı sosyal baskıların varlığı işbölümünün mevcut olduğu toplum yapısında da söz konusu olamaz mı? Aynı türden toplumsal tasarımların oluşturduğu toplumsal vicdana önderlik eden büyük adamın, aynı durum ile ilgili fakat farklı öze sahip olduğu için farklı olan toplumsal olguların baskı gücü ile karşılaşması kaçınılmaz olmayacak mıdır? Gökalp'in yenilikçilerin ortaya çıkışlarını incelerken parçalanmış toplum yapısı içinde birlik ihtiyacını somutlaştırarak gerçekleştirmeye çalışan büyük adamların karşılaşacağı farklı sosyal baskıların üzerinde durmamış olduğunu ve bu zıt istikametli baskıların toplumsal consensusun (toplumda fikri beraberliğin) lüzumunu açıklayan ilmi bir görüşle birleştirilmesi hususunun ilim gücüne sahip büyük adamın gücünü aşip aşmadığı konusunu ele almadığını görmekteyiz.

Gökalp, milletleşme sürecinde ortaya çıkan yenilikçi büyük adamı, bilinçsiz birlik ihtiyacını bilinçli bir hale getirdiği ve bunu topluma yaydığı için yaratıcı bir zekâ olarak görmekte ve «dâhi» ya da «içtimai medyum» adını vermektedir. Bu nitelikten dolayı toplumda her fert yenilikçi büyük adam olamaz. Gökalp'a göre «dâhilik sonradan kazanılmış değil, doğuştan gelmez»⁽⁹⁾. Böylece sosyal determinizm ilkesi içinde yenilikçi ya da dâhinin ortaya çıkışı açıklanırken, sosyal şartlara verilen önemin yanı sıra ferdin ve şahsiyetin etkisi de ihmal edilmemiş olmaktadır. Gökalp'in ifadesi ile «bazı kimselerde içtimaiyat ilmi fertlerin cemiyet üzerinde tesirini inkâr ediyor zannı vardır. Bu zan tamamıyla yanlıştır. İçtimaiyat ilmi Durkheim'in dediği gibi fertlerin cemiyete olan tesirlerini inkâr değil, izah eder.»⁽¹⁰⁾

Yaratıcı Büyük Adam ve Ortaya Çıkışı

Yenilikçi büyük adamlar siyasî, dinî, sosyal ve iktisadî alanlarda topluma önderlik eden, yön gösteren ve bu nitelikleri ile bir bakıma tarihi yaratan kişilerdi. Yaratıcı büyük adamlar ise bilim ve edebiyat yani kültür alanında geliştirici nitelikte yeni fikirler ve buluşlar ortaya koyan kişilerdir. Yaratıcı büyük adam-

⁽⁹⁾ Gökalp, Ziya, a.g.m., s. 62.

⁽¹⁰⁾ Gökalp, Ziya, aynı makale, s. 61.

lar toplumun maddî ve maddî olmayan çeşitli ihtiyaçlarına cevap verebilecek bu yeni fikir ve buluşları, kendilerinden önceki kuşaklar boyunca yaratılan ve biriken bilgilerden faydalanarak ortaya koyarlar.

Gökalp yenilikçi büyük adam gibi, yaratıcı büyük adamın ortaya çıkışını da sosyal determinizm ilkesi çerçevesinde kalarak açıklamıştır. Toplumda mekanik dayanışmanın parçalandığı buhranlı dönemlerde yani organik dayanışmaya geçiş dönemlerinde sosyal vicdanda oluşan birlik ihtiyacı yenilikçi büyük adamın ortaya çıkmasına sebep olmaktaydı. Bu geçiş sağlandıktan sonra toplumun organik dayanışma esasında işbölümüne dayalı bir yapıya ulaşması ile birlikte yaratıcı büyük insanların belirmeye başladığı görülür.

Zamanla nüfusun artması, sanayinin doğması, kentlerin meydana gelmesi, ulaşımın kolaylaşması gibi etkenlerle yoğunluğun yani belirli bir toprak parçası üzerindeki fertlerin sayısı artar. Kent yüzlerce hatta birlerce obaların birleşmesinden meydana gelir. Geçimlerini çiftçilikle ya da çobanlıkla sağlayan obalar kentin dar alanına sıkışıp kalınca çevredeki toprak bu büyük kitleyi besleyemez. Darwin'in kısaca «yaşamak için mücadele» şeklinde ifade edilen görüşünün gerçekliği burada ortaya çıkmaktadır. Belirli bir alanda birlikte yaşamak zorunda olan aynı türden canlılar kendilerine gerekli besini kâfi miktarda buldukları zaman, hep birlikte rahat yaşayabilmekte, fakat çoğalıp besin yetmemeye başlayınca aralarında hayat kavgası başlamaktadır. Belirli bir alanda yaşayan canlılar ayrı türden olurlarsa her türün ihtiyacı olan besinler farklı olduğundan birbirlerine zarar vermeden büyük bir kalabalık halinde yaşayabilmektedirler. Çünkü çıkarların çarpışması söz konusu değildir. Meselâ bir meşe ağacı üzerinde iki yüze yakın böcek türünün hayatlarını sürdürebilmek için gerekli besinleri ağacın farklı yerlerinden; yapraklarından, kabuklarından, köklerinden sağladıkları görülmüştür. Aynı durum toplumdaki fertler için de söz konusudur. Kentin çevresindeki topraklar yoğunluğun artması ile insanları besleyemeyecek hale gelince birarada yaşama zorunluğu sonucu toplumsal işbölümü doğmaktadır. Fertler birbirlerinden farklı iş görmek suretiyle, tıpkı meşe ağacında barınan iki yüze yakın böcek gibi kentin dar alanı içinde yaşayabilmektedirler.

Gökalp Darwin'in «yaşamak için mücadele» formülünü sosyalleştirerek, insanların birarada yaşayabilmeleri için işbölümü

esasında farklılaştıklarını belirtmektedir. Böylece menfaatların şiddetli bir şekilde çarpışması önlenmiş ve dar bir alanda birlikte yaşayabilme sağlanmıştır. Yapılan işlerin farklılaşması da zamanla ihtisaslaşmayı arttırmıştır. «Şehirde fertler meslekçe birbirlerine benzedikleri müddetçe yekdiğerinin rakibidirler. Halbuki bunlardan kimisi askerlik şerefini, kimisi dinî velâyeti, kimisi siyasî iktidarı, kimisi ticarî yahut sınaî serveti, kimisi ilmî, yahut edebî şöhreti ele geçirmeye çalışınca aralarında rekabet olmaz»⁽¹¹⁾

Gökalp'a göre yaratıcının ortaya çıkmasına elverişli işbölümü, aslında hayat kavgasında baş vurulacak tek çaredir. Çünkü işbölümü dışında; göç etmek, uzmanlaşmayıp hayat kavgasının ağırlığına boyun eğmek yada hayat kavgasının zorluğuna dayanamayarak intihar etmek gibi yolların hiç birisi çözüm yolu olamaz. Başka bir yere göç etmek her zaman mümkün değildir. Canlı varlıkları yöneten «elemden uzaklaşma» ilkesi gereğince de şiddetli, amansız bir rekabete dayanmak veya intihar etmek de imkânsızdır. Toplum, işbölümü ya da Gökalp'ın deyiimi ile «rekabetsiz bir hırfet»e yönelecektir.

Toprağa yerleşme, sitelerin kuruluşu, nüfusun artması, işbölümü adı verilen zincirleme sosyal olaylar sonunda yaratıcı ortaya çıkabilmektedir. Ancak Gökalp'a göre her yerleşme merkezinin, kentin bu yaratıcılığa uygun ortam hazırladığı düşünülmemelidir. Bir çok kentlerde işbölümü ortaya çıktığı şekilde kalmıştır. Oysa yaratıcının ortaya çıkışını sağlayan ortam, işbölümünün geliştiği bir toplum yapısıdır. İşbölümü sürecinde fertlerde toplumsal vicdandan başka önce mesleki, sonra da ferdî vicdanların meydana geldiği görülmektedir. İşbölümünün gelişmesi ile «ferte kollektif vicdandan başka, mesleğe, zümreye ait vicdanlar ve bunların derin bir ihtisas vicdanı ile birleşmesinden de ferdî vicdan ve ferdî şahsiyet teşekkül eder»⁽¹²⁾. Ferdî kişiliğe sahip kişinin kendine has ahlâkî görüşü, estetik zevki olabilir. Kendine has ahlâk zevki, estetik zevki, dinî vicdanı olan kişiler Gökalp'a göre «cemiyetin sadece akseden yerleri değil, aynı zamanda akisleridir»⁽¹³⁾. Daha açık bir ifade ile yaratıcı nitelikteki büyük adamlardır.

(11) Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri, a.g.e. s. 94.

(12) Ülken, Hilmi Ziya, a.g.e., s. 207.

(13) Ülken, Hilmi Ziya, a.g.e., s. 207.

Gökalp'in düşünce sistemini gözüne alarak, onun Türk toplumunda yaratıcıların yetişebilmesi için bilim ve edebiyat alanlarında uzmanlaşmış aydınların millî kültürün öz kaynağına yani halka yönelmesini zorunlu gördüğünü ifade edebiliriz. Meselâ sanat alanında Gökalp'a göre «bir sanatkâr, ancak halktaki estetik zevkin görüldüğü bir yer olduğu takdirde dâhi olabilir»⁽¹⁴⁾. Gökalp güzideler adını verdiği bir milletin aydınlarının ve fikir adamlarını halktan millî kültür terbiyesi almak için olduğu kadar, halka medeniyet götürmek için de halka doğru gitmeleri gerektiği düşüncesindedir. Çünkü yaratıcılık, dâhilik gibi doğuştan gelme olmayıp, çalışma ve uğraşma ile sonradan elde edilebilen bir özelliktir.

Sosyoloji tarihimizde Gökalp'tan başka topluma yön veren büyük adamlar sorunu ile Mehmet İzzet'in de ilgilenmiş olduğu görülmektedir. Sosyolojiyi büyük adamların kim olduklarını öğretmek için onların varoluşunu açıklamakla yükümlü gören Mehmet İzzet, Gökalp'ın görüşlerine geniş ölçüde katılmaktadır. Ancak büyük alamları bir bilimin konusu olarak görmesine rağmen toplumda diğer fertlerden farklı özelliklere sahip büyük adamların etkisi ve hatta varlığı fikrini benimsememiş olduğunu ifade edebiliriz. Mehmet İzzet'e göre son harbler, çağdaş toplumların en belirleyici vasıflarından biri olan demokrasi ideali uğruna yapılmıştır. «Bu harbin kahramanı anonim, ferdiyetsiz, meçhul asker idi. Hatıra gelmezmi ki, demokrat bir toplumda düşünürlerin büyük adamların nüfuzunun inkârına doğru olan temayülü bu nüfuzun sadece mazinin tarihinde hiçbir zaman müşahede edilmediğinden değil, belki daha ziyade ve bilhassa ne halde ve ne istikbâlde müşahede edilmesi arzu olunmadığındandır. Hüküm ve kuvveti «demos» halka, herkese veren demokrasi azamet ve şerefi eşit şekilde dağıtmaktadır»⁽¹⁵⁾.

Gökalp'in Yazılarında Büyük Adamlar

Gökalp, gerek Türk tarihinde toplumsal vicdana önderlik etme gücüne sahip gördüğü büyük adamlar, gerekse bilim ve

(14) Gökalp, Ziya, a.g.e., s. 48.

(15) Mehmet İzzet, İctimaiyat, Muasır Hayat ve Büyük Adamlar, (İkinci Makale, Muasır Hayat ve Büyük Adamlar, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1340 (1924), Sene 3, Sayı 1, s. 59.

edebiyat alanında yeni fikirler, buluşlar getiren kişiler hakkındaki görüşlerini çeşitli biçimlerde ifade etmiştir. Söz konusu kişileri, düşünce ve davranışlarının Türk toplumuna faydalı olup olmadıklarına göre değerlendirmiştir. Ancak dikkat edilirse bir önceki cümlede yenilikçi büyük adam terimini kullanmamıza rağmen yaratıcı büyük adam terimine yer vermekten kaçındık. Çünkü Gökalp'ın- Türkiye Türkçesinin genel ve büyük bir Türkçenin birçok lehçelerinden biri olduğunu Lehçe-î Osmanî adını taşıyan eserinde ispat etmesi kadar, Şecere-i Türki'yi doğu Türkçesinden İstanbul Türkçesine çevirmesiyle de bilim alanında hizmetleri geçen Ahmet Vefik Paşadan, Çin kaynaklarına dayanarak ilk defa objektif bir biçimde Türk tarihi yazmış olan Şipka Kahramanı Süleyman Paşa, Azerî Türklerinden Mirza Fetih Ahundof, Kırım Türklerinden İsmail Gasprinski, şair Mehmet Emin Yurdakul, tarihçi Fuat Köprülü gibi takdirle andığı kişilerin bütün olumlu çalışmalarına rağmen yaratıcı büyük adam olarak değerlendirilemeyeceklerini söyleyebiliriz. Bu kişilerin onun düşünce sistemine göre öncelikle bilim ve edebiyat alanında yapmış oldukları çalışmalar yönünden değil, ortaya çıktıkları zaman ve mekânın şartlarına göre değerlendirildikleri zaman yaratıcı büyük adam olarak ele alınamayacağı görülmektedir.

Gökalp'ın yenilikçi büyük adamları şiir ve düz yazılarında ele alışına geçmeden önce, olumlu yönde değerlendirdiği her kişiyi büyük adam olarak düşünmediğini gözden kaçırmamak gerekir. Hakkında özel olarak şiir yazmış olduğu kişiler çoğunlukla, Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde, imparatorluğu yıkılmaktan kurtarmaya, dolayısıyla imparatorluğun Türk unsurunu ayakta tutmaya çalışan İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup kimselerdi. Gökalp 1913 yılında Mustafa Necip, 13 Ağustos 1915 yılında Enver Paşa, 1 Eylül 1915 yılında Talât Paşa ve 24 Ağustos 1916 yılında da Ömer Naci için kendi adlarını taşıyan şiirler yazmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal hakkındaki düşüncelerini çeşitli şiirlerinde ve düz yazılarında belirtmiştir.

Sözünü ettiğimiz bu kişiler arasında Mustafa Necip ve Ömer Naci hakkındaki şiirlerini, onları yenilikçi büyük adam olarak kabul ettiği için değil İttihat ve Terakki Cemiyetinin cesur ve atılgan militanı oldukları için yazmış olduğunu söyleyebiliriz. Tarihi şekillendiren yenilikçi büyük adam olarak gördüğü Enver Paşa, Talât Paşa ve Mustafa Kemal hakkındaki şiirlerini bazı

bölümleri örnek göstermek suretiyle kronolojik bir sıra izleyerek incelemeye çalışacağız.

ENVER PAŞA

Bir kalpsin ki, tereddütsüz, şüphesiz,
Bir ruhsun ki, iradeli, imanlı
Sen olmasan ihtimâl ki şimdi biz,
Kalacaktık Avrupa'da bühtanlı

Herkes meyûs iken sendin ümitvâr,
Bu millete, ancak senden ümit var...

Biz hepimiz şüphelerin içinde,
İken, vardı sende büyük itmi'nan
Arş'tan sana ya ilâhi bir müjde,
Verilmişti, yahut kudsî bir ferman.

Biliyordun nedir Hakkın murâdı,
O imanla açtın büyük cihadı...

Tarih diyor: «Bütün büyük Fâtihler,
Milletleri gibi, Haktan mülhemdir.»
Bugün halk da senin gibi mübeşşer,
Yalnız sana vazih ona müphemdir:

Semalardan gelen gizli Hak sesi
«Türkler artık kurtuluyor» müjdesi ⁽¹⁵⁾.

Enver Paşa'nın 1908 ayaklanmasına önderlik ederek ülkeyi istibdat yönetiminden kurtarması, bir önder olarak inançlı ve kararlı tutumda olması Ziya Gökalp'a göre Osmanlı imparatorluğunun Avrupa devletleri gözünde suçlu ve kusurlu kalmasını önlemiştir. Ayrıca uzun süren savaşlar ve özellikle Balkan Savaşı ile gücünü kaybetmiş orduda, Alman uzmanlar getirterek yaptığı yeniliklerle güçlendirmeye çalışması, herkesin gelecek günler hakkında şüpheli ve karamsar olmasına karşılık Enver Paşa'nın büyük bir güven ve inanış içinde olduğunun bir delili olarak belirmektedir. Toplumdaki bu genel karamsarlığa rağmen Enver Paşa'nın güvenli ve imanlı oluşunu Gökalp, «arş'tan

⁽¹⁶⁾ Tansel, Fevziye Abdullah, Ziya Gökalp, Külliyyatı Şiirler ve Halk Masalları, Ankara 1952, s. 145. (Türk Tarih Kurumu Yayını).

sana ya ilâhî bir müjde, yahut kutsal bir ferman verilmişti» diyerek, onun büyük adam niteliklerini taşıdığını belirtmek istemiştir. Gökalp, Enver Paşada gördüğü, büyük adamın en belirgin vasfı olan «birlik ihtiyacını sevme ve temsil etme» kudretini özellikle son kıtada belirtmektedir. «Bunları yazarken Ziya Gökalp'ın, harbin o mihnetli, çetin yıllarında, imparatorluğun hemen bütün sorumluluğunu omuzlarına yüklenen Enver Paşaya, yani henüz 35 yaşlarındaki bu genç adama karşı bu duygularını, bir övgü olsun diye değil de, bir minnet nişanesi, hatta belki de, Enver Paşanın çilesine bir katılış duygusu ile yazmış olabileceğini de düşünmek mümkündür. Yoksa Ziya Gökalp da gidişatın ağırlığını ve sonun karanlığını görmeyecek kadar duygusuz, elbetteki olamazdı» (17).

Asıl adı Mehmet Talât olan Talât Paşa, fakir bir aileden gelmesine ve sınırlı bir eğitim görmesine rağmen çekici ve etkili bir kişiliğe sahip olması nedeniyle sadrazamlığa kadar yükselmiş bir kişidir.

Gökalp, Talât Paşa hakkındaki şiirini 1 Eylül 1915 yılında yani Talât Paşa sadrazam olmadan önce Dahiliye Nazırı iken yazmıştır.

TAL'AT PAŞA

Bütün kalpler Leibnitz'in Monad'ı
Gibi - şahsî bir tül ile örtülü
Birbirine kapalıyken... Parladı
Millî bir nur, şeffaf ettiği o tülü...

O nur senin zekândır ki farkedir
Tezatların içindeki âhengi...
Mezcederek yine bize zerkeder
Önce bizden topladığı bin rengi...

Sen canları birleştiren bir ruhsun,
Vicdanını sende bulur cemiyet,
O bir necat teknesidir, sen Nuh'sun
Sen olmasan öksüz kalır bu millet.. (18)

Gökalp o dönemlerde toplumda parçalanma halini şiirinde

(17) Aydemir, Şevket Süreyya, Makedonya'dan Orta Asya'ya ENVER PAŞA, İkinci Cilt (1908-1914), İstanbul 1971, s. 484, (Remzi Kitabevi).

«bütün kalplerin şahsî bir tül ile örtülmüş gibi birbirine kapalı» olduğu şeklinde ifade etmektedir. Fakat «tezatlar içindeki ahenk» sözleriyle Gökalp, bu parçalanmaya rağmen içten içe bir birlik ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Talât Paşa toplumsal vicdanda «binbir renk» gibi duran bu bilinçsiz ve dağınık birlik ihtiyacını taşıdığı büyük adam niteliği gereğince sezgisi ve zekası ile birleştirerek bilinçli şekilde toplumsal vicdana aksettirmiştir. Bu yüzden Gökalp Talât Paşayı «toplumun vicdanını onda gördüğü, canları birleştiren bir ruh» olarak görmektedir.

Gökalp, M. Kemal'de gördüğü büyük adam niteliğini de çeşitli yazılarında ifade etmiştir. Mehmet Emin Erişirgil'in Gökalp'ın hayatını anlattığı «Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp» adını taşıyan eserinde belirttiğine göre⁽¹⁸⁾; Gökalp 1919 yılında İngilizler tarafından Malta adasına sürülmeden önce, tutuklu bulunduğu sırada, memleketin ve kendisinin geleceği karanlıklar içinde olmasına rağmen, hiçbir zaman ümidini kaybetmemiş, Türklüğün tarihten silinecek sanıldığı anlarda bile güçlü bir liderin önderliğinde şahlanarak yeniden tarih yaratan bir karaktere sahip olduğunu ve hiçbir zaman tarihten silinemeyeceğini, içinde bulunulan buhranlı dönemde ise Mustafa Kemal'in önderliğinde yeniden tarih yaratacağına inandığını ifade etmiştir.

Gökalp manzum eserlerinde Mustafa Kemal'den ilk defa 3 Temmuz 1922'de yazmış olduğu «Kolsuz Hanım» adını taşıyan şiirinde söz etmiştir. İzmir ve Edirne'nin işgalini, geri alınmasını anlatan bu sembolik hikâyede Gökalp, Mustafa Kemal'i «millî kahraman» olarak nitelendirmektedir. Söz konusu beyitler şöyledir:

Türk'ün kollarıydı: İzmir, Edirne
Bunları kopardı şüm üveği anne...

Yeğeni Yunan'a etti armağan,
Kurtardı onu bir millî kahraman...

Tanrımız yüceltsin o kahramanı,
Daim me'sut etsin hilâl sultan'ı⁽²⁰⁾

(18) Tansel, Fevziye Abdullah, a.g.e., s. 144.

(19) Bak. Erişirgil, Mehmet Emin, Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, İstanbul 1951.

(20) Tansel, Fevziye Abdullah, a.g.e., s. 207.

Gökalp bundan başka Mustafa Kemal'in önder, yenilikçi büyük adam özelliklerini Arslan Basat adını taşıyan manzum destanının sonuna eklemiş olduğu beyitlerde de yansıtmaktadır. Dede Korkut hikâyelerinden esinlenerek yazdığı «Tepegöz» ve «Boğa ile Boğaç Han» adlı manzum hikâyelerindeki olayları daha sonra bir sıraya koyarak «Arslan Basat» adlı manzum hikâyeyi yazmıştır. Bu şiirinde «Tepegöz» hikâyesinin kahramanı Basat, Oğuz ilini sömürerek günden güne zayıf düşüren Tepegöz'ü öldürerek, Ergenekon'a benzer bir felâketin doğmasını önlemiştir. Gökalp Arslan Basat hikâyesinin son kısmında, Oğuz ilinin Tepegöz'den kurtulması ile Kurtuluş Savaşı, Tepegöz'ü mahveden Arslan Basat'ın kahramanlığı ile Türklerin yetiştirdiği kahramanlar ve Mustafa Kemal arasında bir bağlantı kurmuştur.

328 beyitten oluşan manzum destanı burada bütünüyle ele almak gerekli ve mümkün olmadığı için söz konusu beyitleri aktarmakla yetineceğiz.

Dede Korkut tebrik etti Oğuz'u
Destanlar okudu, çaldı kopuzu
Dedi kahramandır Türk'ü yaşatan
Türk ilinde eksik olmaz kahraman
Bir zaman gelecek yine Türk yurdu
Görecek Rûm adlı mel'un bir ordu
O zaman çıkacak Ortaç dağından
Bir Mustafa Kemal adlı kahraman
Kurtarıp Türklüğü bu Tepegöz'den
Kılacak vatani bahtiyar, şâd, şen
Türk'ün Basat gibi çoktur arslanı
Mustafa Kemal'dir başkahramanı ⁽²¹⁾

Gökalp'in büyük adam olgusu ile ilgili olarak Mustafa Kemal hakkındaki düşüncelerine Türkçülüğün Esasları adlı eserinde de rastlamaktayız. Söz konusu eserde Gökalp, Türkçülük alanında yapılan sanat ve edebiyat çalışmalarının genişliğine rağmen aslında tek başına yetersiz olduğunu belirterek, bütün bu

(21) Tansel, Fevziye Abdullah, aynı eser, s. 147.

hareketlerin ancak Mustafa Kemal'in Türk devletinin kurulmasını sağlaması ile verimli bir hale gelebildiğini belirtmektedir: «Bununla beraber Türkçülüğe dair bütün hareketler verimsiz kalacaktı, eğer Türkleri Türkçülük mefkûresi etrafında birleştirerek büyük bir çökme tehlikesinden kurtarmağa muvaffak olan büyük bir dâhi zuhur etmeseydi. Bu büyük dâhinin adını söylemeğe hacet yok. Bütün dünya, bugün Gazi Mustafa Kemal Paşa adını kudsî bir kelime sayarak, her an hürmetle anmaktadır. Evvelce, Türkiye'de, Türk milletinin hiçbir mevkiî yoktu. Bugün her hak Türk'ündür. Bu topraktaki hâkimiyet, Türk hâkimiyetidir. Siyasette, kültürde, iktisatta hep Türk halkı hâkimdir. Bu kadar kat'î ve büyük inkılâbı yapan zât, Türkçülüğün en büyük adamıdır. Çünkü, düşünmek ve söylemek kolaydır. Fakat, yapmak ve bilhassa başarı ile neticelendirmek çok güçtür» (22).

Büyük Adam Sorununda Gökalp'a Karşıt Olan Carlyle'in Görüşü

Topluma yön veren büyük adamların ortaya çıkışları ve nitelikleri hakkında Gökalp'ın sosyal determinist açıklaması karşısında, tamamen zıt bir görüşü savunan İngiliz tarih felsefecisi Carlyle'a göre büyük adamlar «kara toprak üzerinde Allah'ın vekilliğini yapan» (23) kahramanlardır.

1795 yılında İskoçya'nın küçük bir kasabasında yoksul bir ana babadan doğan Carlyle, önce öğretmenlik, sonra bağımsız yazarlık yapmıştır. Hayatı boyunca batı medeniyetini çökerteceğine inandığı 19. yüzyıl materyalizmine karşı uğraşmıştır. Bu çalışmalarında İskoç prütenliği ve Alman idealizminden (özellikle Kant, Fichte, Schiller, Goethe) güç almıştır. Birçok yazılarında zamanının sosyal sorunlarını ele alan Carlyle'a göre bu sosyal sorunların çözümü orta çağ ruhuna dönmekle mümkün olacaktır. Konumuz açısından bizi burada ilgilendiren Carlyle'ın «Kahramanlar, Kahramanlara Tapınma Dini ve Tarihte Kahramanlık» adını verdiği ve dilimize «Kahramanlar» başlığı altında çevrilen eseridir. Onun büyük adamlar hakkındaki düşüncelerine geçmeden önce eserin genel niteliklerini belirtmek yararlı olacaktır.

(22) Gökalp, Ziya, a.g.e., s. 15.

(23) Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, a.g.e., s. 85.

Carlyle, eserinde büyük adam tiplerini örnekler vererek altı bölümde incelemiştir. Birinci tip büyük adamlar Tanrı sıfatında kahramanlardır. Örnek olarak çok dinli dönemden İskandinav mitolojisi kahramanlarından Odin'i göstermiştir. İkinci bölümde ise Hz. Muhammed'i peygamber kahramana, Dante ve Shakespeare'i üçüncü bölümde şair kahramanlara, dördüncü bölümde ise Knox ve Luther'i rahip kahramanlara örnek olarak incelemiştir. Beşinci bölümde ise yeni çağın mahsulü olarak doğan ve bütün gelecek çağların da belli başlı kahramanlık tipi olarak yaşamaya devam edeceğine inandığı edebiyat adamı kahramanlara örnek olarak Johnson, Rousseau ve Burns'ü ele almış ve altıncı bölümde büyük adamların en önemlisi ve bütün kahramanlık biçimlerinin özeti olarak gördüğü kral kahraman tipine de Cromwell ve Napoleon'u örnek vermiştir.

Carlyle'a göre insanlık yüzyıllar boyunca durmadan değişmek zorundadır. Ancak bu değişimin sadece biçim ve çehre değiştirmek olmadığını, aksine ruh ve beden değişmesi ile birlikte olduğu unutulmamalıdır. İnsanlık, bu değişme dönemlerinde büyük ve derin bunalımlar içine düşmektedir. Carlyle, yaşadığı sanayi devrimi dönemini de insanlığın geçirmekte olduğu bir bunalım çağı olarak görmektedir. Oysa ona göre bu tür bunalımlara, karamsarlıklara gerek yoktur. Çünkü o dönemlerdeki karanlık, Avrupaya ilk defa çökmüş değildir.

Carlyle Avrupa medeniyet tarihini, ilk çağ ve paganizm (çok tanrılı din), ortaçağ ve hristiyanlık, yeni zamanlar ve ... (bu kelime ona göre henüz bulunamamıştır) olarak üçe ayırmaktadır. Bu üç medeniyet denemesi arasında iki geçiş dönemi vardır. Ve Avrupa şimdi ikincisini geçirmektedir. Şu halde ilk geçiş döneminden alınacak dersle yaşanan bu geçiş döneminde ümitsizliğe kapılmamalıdır. Çünkü nasıl olsa yine aydınlığa çıkılacaktır. Ayrıca Carlyle'a göre her yenilik, mutlak olarak daha iyiye ve daha güzele yönelmektir.

Bu değişme dönemleri güneşin tutulmasına benzetilmektedir. Ancak güneş tutulmalarının birkaç dakika sürmesine karşılık, Carlyle'a göre ideal tutulmaları yüzyıllarca sürebilir. Fakat sonunda mutlaka bu karanlığa son verecek bir büyük adam, bir kahraman çıkacaktır. Dünyada başarıldığı görülen bütün şeyler, aslında yeryüzüne gönderilmiş büyük adamla yaşanmış düşüncelerin maddî sonuçları ve cisimleşmesidir. Yani büyük adam

Tanrı'nın vekili olarak yeryüzüne gönderilmiş olmaktadır. Kahramanlar adı verilen büyük adamları ele alarak incelemek, konunun dünya tarihi kadar geniş, sınırsız ve zengin oluşu nedeniyle çok güçtür. Çünkü «dünya tarihi, insanın bu dünyada başardığı şeylerin tarihi, esas bakımından da yeryüzünde çalışıp çabalamış büyük adamlar tarihidir. Bu büyük adamlar insanların kılavuzu, genel insan toplumunun yapmaya veya erişmeye çalıştığı şeyin modelcileri, modelleri ve geniş anlamda yaratıcıları olmuşlardır»⁽²⁴⁾.

Carlyle'in kahramanların biraraya toplanmış biyografilerinden ibaret gördüğü dünya tarihinde kahramanlar, insanlığı karanlıklardan kurtaranlar olmuştur. Bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: «Kahramanlara tapma dini dediğim olay, bugünkü dünyanın en teselli edici olayı haline gelmektedir. Kahramanlar dini dünyanın idaresi için ebedî bir ümit kapısıdır. İnsanların kurdukları bütün gelenekler, teşkilâtlar, kanunlar ve toplumlar batıp gittiği zaman o yine ayakta kalacaktır»⁽²⁵⁾. Her şeye rağmen toplum tarihinde bir gerçek olarak kalabilen kahramanlık ya da kahramanlara tapınma dini, çeşitli safhalardan geçmiştir. Eski çağlara ait tanrı kahraman, peygamber kahraman, bütün çağların kahramanı şair kahraman, rahip kahraman, yeni çağla birlikte başlayan ve gelecek çağlarda belli başlı bir büyük adam tipi olacak edebiyat adamı kahraman ve büyük adamların en önemlisi olan kral kahraman gibi...

Çeşitli safhalardaki bu değişik büyük adamlar da Carlyle'a göre aslında birdirler, aralarındaki büyük fark sadece çevre farkından ileri gelmektedir. Büyük adamlar tabiatın elinden çıktıkları gibi hep birbirinin eşidir ama dünyaca karşılıklı biçimlerine göre aldıkları nitelikler yüzünden birbirlerinden ölçülmez farklarla ayrılmaktadırlar.

Carlyle büyük adamları nitelikleri yönünden birbirlerinden ölçülmez farklarla ayırmaktadır ama, farklı dönemlerde ortaya çıkan farklı nitelikteki büyük adamları birbirleriyle karşılaştırarak değer yargısına varmaktan çekinmemektedir. Meselâ ikinci safhadaki görülen peygamber kahraman tipine «gerçek peygam-

(24) Carlyle, Thomas, Kahramanlar, çev. Gültekin, R.N., İkinci Baskı İstanbul 1973, s. 43.

(25) Carlyle, Thomas, aynı eser, s. 292.

ber» olarak gördüğü Hz. Muhammed'i örnek vermekte, fakat üçüncü safhadaki şair kahraman Shakespeare için «bence Muhammed'den de üstün bir kahramandır»⁽²⁶⁾ diyerek mantıkî sayamayacağımız bir karşılaştırma yapmaktadır. Carlyle'in objektif bir tutum içinde bulunmadığı düşüncesine bizi yönelten diğer bir husus da, örnek olarak verdiği İngiliz büyük adamlar için daima olumlu, fakat Fransız büyük adamlar için genellikle olumsuz ifadeleri rahatlıkla kullanmasıdır. Meselâ beşinci bölümde edebiyat adamı kahramana örnek gösterdiği Johnson, Burns ve Rousseau için «Johnson büyük İngiliz ruhlarından biridir... Burns doğuştan kahramandı... Rousseau kuvvetli olmaksızın ziyade şiddetli olan marazî, kolay heyecanlanır, kasınlı bir insandı...» gibi ifadeleri sık sık kullanmaktadır. Bir başka örnek verecek olursak, altıncı bölümde kral kahramana örnek olarak gösterdiği Cromwell için «konuşmasındaki karışıklık, bazı hususları ve bazı şeyleri bilmezlikten gelmesine yalan ve riya adı verilirdi. Oysa ona yorulan sahteliklerin bir tanesi ispat edilmemiştir. Yükselme hırsı ile itham edilmesi mânasızlıktır»⁽²⁷⁾ derken; Napoleon hakkındaki düşüncelerine «zamanındaki şarlatanlıklarla zehirlenmiş bir adamdı» cümlesi ile başlamakta, sezgi ve irade gücünü Cromwell'i anlatırken izlediği sıranın aksine olumsuz gördüğü niteliklerini sıraladıktan sonra ele almaktadır.

Toplumda büyük adamların ortaya çıkışlarını ve niteliklerini birbirine tamamen karşıt yönden ele alan Gökalp ve Carlyle'in düşünceleri arasındaki farklar ve benzerlikler üzerinde durmak konuya açıklık getirilmesi bakımından yararlı olacaktır.

Gökalp yenilikçi ve yaratıcı olarak ikiye ayırdığı büyük adamların ortaya çıkışlarını sosyal şartların zorunlu bir sonucu olarak görmekte, kısacası büyük adamların doğuşunu sosyal determinist ilke çerçevesinde açıklamaktadır. Carlyle ise, büyük adamları Tanrı kahraman, peygamber, şair, rahip, edebiyat adamı ve kral kahraman olarak altı tipe ayırmakta ve bu büyük adamların Tanrı'nın vekili olarak yeryüzüne gönderilmiş olduklarını düşünmektedir. Gökalp'ın yenilikçi ve yaratıcı büyük adam arasında gerek ortaya çıktıkları sosyal şartlar, gerek-

(26) Carlyle, Thomas, aynı eser, s. 145.

(27) Carlyle, Thomas, aynı eser, s. 284.

se taşıdıkları özellikler yönünden farklılık görmesine karşılık; Carlyle'e göre altı tip büyük adamlar arasındaki büyük farklar aslında sadece çevre farkından ileri gelmektedir. Carlyle büyük adamları yeryüzündeki Tanrı vekili gibi görerek onları adeta Tanrılaştırmıştır. Gökalp ise, aynı zamanda dâhi adını verdiği büyük adamı sadece diğer fertlerden farklı ve üstün vasıflara sahip insan olarak görmektedir.

İki düşünür arasındaki bu farklılıkların yanısıra iki noktada benzerlik göze çarpmaktadır. Birincisi, Carlyle'in «dünya tarihi kahramanların biraraya toplanmış biyografilerinden ibarettir» diyerek daha aşırı biçimde ifade etmesine rağmen, her iki düşünürün de büyük adamların insanlık tarihini biçimlendirdiğini kabul ettiği ortaya çıkmaktadır. İkinci ortak yön ise, iki düşünüre göre de (yalnız bu benzerlik Gökalp'ta sadece yenilikçi büyük adam için söz konusudur) büyük adam toplumun buhranlı ve karanlık dönemlerinde doğmaktadır.

Sonuç

Gökalp'ın yenilikçi ve yaratıcı olarak ikiye ayırdığı toplumu etkileyen büyük adamların ortaya çıkışlarını sosyal determinizm çerçevesinde açıklamış olduğu bir gerçektir. Ancak Gökalp'ın gerek büyük adamların ortaya çıkışlarında gerekse taşıdıkları özellikleriyle kesin bir determinizm anlayışı içinde olduğunu iddia etmek güçtür. Gökalp her ne kadar Durkheim sosyolojisi yöntemini benimsemişse de sosyal bir olgu olarak büyük adamların ortaya çıkışlarını ve topluma etkilerini sosyal dayanışma, iş bölümü gibi diğer sosyal olgularla açıklarken ferdi etkileri hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Gökalp'a göre başlangıçta yenilikçi ve yaratıcılar, sosyal gelişmenin sonuçları olup sonradan sosyal nedenler sırasına geçerler ve sosyoloji bazı kişilerin sandığı gibi fertlerin toplum üzerindeki etkilerini reddetmemekte, aksine bu etkileri açıklamaktadır.

Gökalp'ın Mustafa Kemal için söylediği «düşünmek ve söylemek kolaydır. Fakat, yapmak ve özellikle başarı ile sonuçlandırmak çok güçtür» sözleri bizi büyük adam sorunu ile başka bir düşünceye yöneltmektedir. Aksiyona geçebilen büyük adam, toplum karşısında sadece toplum ruhunu yansıtan bir alıcı olmamakta, fakat onu değiştirebilen bir verici olabilmektedir. Gökalp başarı ve başarısızlıkları yenilikçi büyük adam niteliklerinde

ölçüt olarak ele almamıştır. Bu nedenle Enver Paşa ve Talât Paşayı da büyük adam olarak görmüştür. Onların başarısızlıklarından sonra düşüncelerinde bir değişiklik yapmamıştır. Bütün bu kişilerden birini, diğerine üstün görmemiş, hepsini yaşadığı dönemin şartları içinde değerlendirmiştir. Oysa böyle bir değerlendirme, büyük adamları Tanrı'nın vekili olarak kabul eden Carlyle'da görülmemektedir. Ancak «yaşanılan dönemin şartları içinde değerlendirme» derken şu hususu dikkatten kaçırmamak gerekir. Toplumun sorunları ile ilgilenen ve aynı zamanda siyasî faaliyetlere katılan bir düşünür olarak Gökâlîp da yaşadığı dönemin şartlarından etkilenmiştir. Osmanlı imparatorluğunun içinde bulunduğu ortamdan ve kendisinin belirli bir siyasî örgüte bağlı olmasından doğan bu etkiler, Talât Paşa ve özellikle Enver Paşa için yazmış olduğu şiirde sezilmektedir.

Türk düşünce tarihinde Gökâlîp'in kendisinin de yenilikçi bir büyük adam olarak belirlediği görülmektedir. Gökâlîp imparatorluğun son dönemlerinde toplumun karanlıkta olan geleceğinin verdiği bunalımın sıkıntılarını yaşamış ve toplumun çözülme, aynı zamanda kurulma döneminde düşünceleriyle sosyal alanda nesillere önderlik etmiştir. Onun yaşadığı dönem, Türk toplumunun siyasî ve sosyal devrimler çağıdır diyebiliriz. Bu oluşum içinde Gökâlîp siyasî devrim gibi mekanik olmayan, aksine organik bir evrimle gerçekleştirilebilen sosyal gelişimi, düşünceleri ile yönlendirmeye çalışmıştır. «Yeni Hayat» görüşü, Gökâlîp'in yenilikçi büyük adam niteliğini yansıtmaları bakımından önemlidir. Gökâlîp'a göre sosyal devrimlerle tamamlanmayan değişmeler topluma yararlı olamaz. Sosyal devrim, eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayatı yaratmaktır. Yeni hayat; yeni iktisat, yeni aile, yeni felsefe, yeni ahlâk, yeni hukuk ve yeni siyaset demektir.

Gökâlîp'in yenilikçi yönünü, toplumdaki evrimi görmesi ve bu konudaki düşüncelerini sistemleştirmeye çalışması kadar kendi düşüncelerindeki evrimde de görmekteyiz. Ancak düşünürün bütün fikirlerinin tümüyle ele alınmaması, yayınları arasındaki evrimin görülmemesi, bazen yanlış anlaşılmalara sebep olmuştur. Bir imparatorluk çağında toplum sosyal bir devrim beklerken, bu çözülme ve kurulma olayına yön vermek isteyen düşünür Gökâlîp'in gerçek kişiliğinin ortaya konması, kanımca onun ancak yaşadığı dönemin şartları içinde, düşünce sisteminin bir bütün olarak analiz edilmesi ile sağlanacaktır.